

Mit, tradycje i rzeczywistość materialna. Kruszwica. Od wczesnopiastowskiego grodu do zamku kazimierzowskiego

Wprowadzenie

Szczególne uwarunkowania przyrodniczo-kulturowe średniowiecznej Kruszwicy i regionu nadgoplańskiego spowodowały, że studia nad dziejami tego ośrodka zajmują ważną pozycję w historiografii Polski. Nakreślenie nowej wizji jego dziejów i ukazanie tej wyjątkowości w procesie tworzenia się państwowości polskiej, jest jednym z głównych celów projektu. Wspominana w dziejach średniowiecznych kronikarzy Kruszwica, weszła do legendy o początkach dynastii Piastów. Na stałe wpisała się w Polską historię dynastyczną, budowę państwa piastowskiego i jego struktur. Zlokalizowanie tutaj miejsca, gdzie nastąpiło starcie dwóch koncepcji władzy, reprezentowanej przez plemiennych, mitycznych Popielidów oraz wczesnopaństwowej władzy piastowskiej, na stałe wpisało się w naszą kulturę narodową. Podjęcie tego wątku, zwłaszcza w XIX wieku, poprzez licznych przedstawicieli świata kultury i sztuki (przez Józefa Kraszewskiego i innych) stworzyło nieodłączną część naszej współczesnej kultury narodowej. Dlatego też, jednym z celów projektu jest poruszenie problematyki łączącej się z mitycznymi dziejami Polski, w których to legenda o zwycięstwie Piastów nad Popielem zajmowała poczesne miejsce.

Jednak najważniejszym celem projektu jest publikacja unikatowych źródeł pozyskanych w trakcie trwających od ponad 65 lat badań archeologicznych. Ich opracowanie, dzięki zastosowaniu nowoczesnych metod badawczych, pozwoli na weryfikację wielu dotychczasowych ustaleń i na wskazanie nowych horyzontów badawczych. Dotyczą one początków państwa, powstawania struktur kościelnych, administracyjnych i gospodarczych. Ukazanie nieznanych dotąd aspektów średniowiecznej rzeczywistości poszerzy istniejącą dotąd wiedzę historyczną o formowaniu się duchowych i materialnych podstaw instytucji władzy i kultu. Studia te obejmą oprócz źródeł pochodzących z wczesnopiastowskiego grodu, także relikty odkrytego w Kruszwicy XIV-wiecznego zamku wzniesionego w czasach Kazimierza Wielkiego. Zamek ten był końcowym etapem inwestycji piastowskich i ważną fortecją w tej części Polski. Zaprezentowane prace dotyczą zarówno założeń architektonicznych budowli, jak i jego wyposażenia. Są to prace nowatorskie, gdyż problematyka łącząca się z systemami obronnymi tej części Kujaw nie była dotąd szerzej rozważana.

Kolejną częścią, jest podjęcie zagadnień dotyczących przekształceń przez człowieka środowiska przyrodniczego w średniowieczu i w nowożytności. Ma to szczególne znaczenie w przypadku Czarnych Kujaw, gdzie bezpośrednia eksploatacja środowiska trwa nieprzerwanie od pradziejów. Jej intensyfikacja przypadła na czasy wznoszenia w 2. połowie X wieku grodu i trwale odcisnęła się na przemianach ekologicznych. Dlatego przeprowadzenie studiów nad tymi zagadnieniami uznano za konieczne.

Tę monografię dotyczącą średniowiecznej Kruszwicy ujęto w trzech zadaniach tematycznych zawierających 26 artykułów i katalogi źródłowe, umieszczone na załączonej płycie. Opracowania te wymagały stworzenia kilku zespołów badawczych.

Pierwsza część dotyczy Kruszwicy w micie i tradycji. W jej skład weszły ogólniejsze rozważania historyczne (*Wojciech Dzieduszycki, Jacek Banaszkiewicz, Józef Dobosz, Marcin Danielewski*).

Następna, dotyczy badań nad wczesnośredniowiecznym grodem kruszwickim w świetle badań interdyscyplinarnych. Złożyły się na nią opracowania dotyczące stratygrafii, zabudowy i chronologii zespołu grodowego (*Wojciech Dzieduszycki*) wraz z wizualizacją przestrzenną poziomów osadniczych grodu (autorstwa *Rafała Karnicki, Macieja Małachowicz* - w załączeniu na płycie film z wizualizacją przemian zabudowy grodu). Metody archeozoologiczne i paleobotaniczne były podstawą do rozważań o przemianach przyrodniczych średniowiecznej Kruszwicy (*Wojciech Dzieduszycki, Michał Kupczyk*). Następne prace (*Piotra Pawlaka*) wymagały analiz specjalistycznych zabytków z drewna i skóry. Szersze użycie metod archeozoologicznych dotyczy gospodarki zwierzętami (*Daniel Makowiecki*) oraz niektórych kategorii zabytków wykonanych z poroża i kości (*Agnieszka Stempin*). Analizy fizyko-chemiczne zastosowano przy badaniach szkła, wyrobów z bursztynu i kamieni półszlachetnych (*Joanna Sawicka*) oraz żużli metalurgicznych i zabytków żelaznych (*Tomasz Sawicki*). Przy badaniu tkanin użyto analiz strukturalnych i fizykochemicznych wraz z wizualizacją ich wyników (*Jerzy Maik*). Metody eksperymentalne zastosowano przy badaniach nad średniowiecznymi płytkami posadzkowymi (*Jarmila Kaczmarek*).

Podobną procedurę zastosowano przy trzeciej grupie tematycznej, dokumentującej kazimierzowski zamek, egzystujący od połowy XIV wieku po rok 1657. Część historyczną - dzieje i burzliwy koniec zamku (*Wojciech Dzieduszycki, Piotr Pawlak*) uzupełniają opracowania architektury zamku (*Maciej Małachowicz*) i jego wyposażenia - ceramicznych elementów architektonicznych (*Jarmila Kaczmarek*), systemów grzewczych (*Kateriny Zisopulu-Bleja*) oraz oszkleń i szkła użytkowego (*Joanna Sawicka*). Kulturę materialną przedstawiono

w dwóch częściach – mieszkańcy zamku i materialne wyznaczniki ich obecności (*Piotr Pawlak*) oraz gospodarowanie wolnym czasem (*Agnieszka Stempin*).

Osobną grupę stanowią wizualizacje przestrzenne faz rozbudowy grodu i zamku (*Maciej Małachowicz*) oraz jego systemów grzewczych (*Tomasz Janiak*) oraz wybranych zabytków kultury materialnej – przedstawione na załączonej płycie DVD.

Tak rozbudowany zakres tematyczny opracowań, realizowanych przez wielu autorów, wniósł niewątpliwie nową wartość dla pełniejszego poznania dziejów tego ważnego ośrodka.

Jesteśmy świadomi również, że przedstawiona poniżej monografia nie wyczerpuje możliwości, jakie dają pozyskane w trakcie wieloletnich badań materiały zabytkowe. Mamy jednak nadzieję, że Kruszwica jeszcze przez długie lata będzie obszarem badawczym dla młodego pokolenia naukowców.

Wojciech Dzieduszycki

Myth, tradition and material reality. Kruszwica. From the early Piast stronghold to the Kazimierz Castle

Introduction

Given the special natural and cultural circumstances of medieval Kruszwica and the Gopło Lake region, study of the history of this centre has come to play a key role in the historiography of Poland. One of the main goals of the project is to design a new vision of its history and show how its exceptionality contributed to the process of shaping Polish statehood. Kruszwica, mentioned in the stories of medieval chroniclers, became a part of the legend regarding the beginnings of the Piast dynasty. It has a permanent place in Polish dynastic history, and in the creation of the Piast state and its structures. This place, which was witness to the clash between two concepts of power, represented by the tribal mythical Popielids and the Piast administration during the period of early statehood, has taken root as a part of Polish national culture. The theme has been addressed by many people from the world of art and culture, especially in the 19th century (such as Józef Kraszewski or others), and has thus become an inseparable component of modern Polish culture. So this is why one of the goals of the project is to initiate a discussion regarding the mythical history of Poland, where indeed the legend of the triumph of the Piasts over Popiel held a prominent place.

Yet the key objective of the project is the publication of unique sources discovered during 65 years of archaeological research. Thanks to the use of modern research methods, their analysis will allow us to verify a number of conclusions made to date and specify new

research horizons. These conclusions pertain to the beginnings of statehood, as well as the creation of church, administrative and economic structures. The presentation of yet unknown aspects of medieval reality will enhance the existing historical knowledge on the formation of spiritual and material foundations of institutions of authority and cult. In addition to sources discovered in the early Piast stronghold, the studies will also include relics from the 14th century castle uncovered in Kruszwica and built in the times of Casimir the Great. The castle was a final phase of Piast investments and an important fortress in this part of Poland. The papers presented here discuss the architectural assumptions of the structure as well as its equipment. They are innovative pieces of work, since the subject matter associated with the defence systems of these areas of the Kujawy region have not been broadly discussed to date.

The next part addresses issues related to the transformation of the natural environment by humans in the Middle Ages and the Modern Age. This is especially significant in the case of the Black Kujawy subregion (Czarne Kujawy), where the natural environment has been continuously and directly exploited since prehistoric times. Exploitation became more intense during the period of construction of the stronghold in the 2nd half of the 10th century and has had a permanent impact on ecological transition. For this reason, the initiation of studies on the topic was deemed an absolute necessity.

This monograph on medieval Kruszwica has been structured in three themes, each made up of 26 articles and source catalogues, and provided on the CD enclosed. These compilations required the establishment of several research teams.

The first part concerns Kruszwica in the realm of myth and tradition. It is comprised of reflections of a general and historic manner (*Wojciech Dzieduszycki, Jacek Banaszkiwicz, Józef Dobosz, Marcin Danielewski*).

The next part discusses research of the early medieval stronghold in Kruszwica in view of interdisciplinary studies. These included analyses concerning the stratigraphy, building development and chronology of the stronghold (*Wojciech Dzieduszycki*) along with the spatial visualisation of the settlement layers of the stronghold (by *Rafata Karnicki, Maciej Małachowicz* – a video presenting a visualisation of the transformation of the building development of the stronghold is on the enclosed CD). Archeozoological and paleobotanical methods provided a basis for the consideration of changes in the natural environment in medieval Kruszwica (*Wojciech Dzieduszycki, Michał Kupczyk*). The next set of papers (by *Piotr Pawlak*) required specialised analysis of wood and leather artefacts. The wider use of archeozoological methods pertains to animal management (*Daniel Makowiecki*) and certain categories of artefacts from antlers and bone (*Agnieszka Stempin*). Physico-chemical analysis was applied for the study of glass and products made of amber and semi-precious stones (*Joanna Sawicka*) as well as metallurgical slags and iron artefacts (*Tomasz Sawicki*). Structural and physico-chemical analysis was used for the study of textiles and a

visualisation of the results was generated (*Jerzy Maik*). Experimental methods were applied for the study of medieval floor tiles (*Jarmila Kaczmarek*).

A similar procedure was used for the third subject matter group, which documented the Kazimierz Castle that existed from the mid-14th century until 1657. The historical part, comprising the history and turbulent end of the castle (*Wojciech Dzie duszycki, Piotr Pawlak*) is supplemented by studies of the castle architecture (*Maciej Małachowicz*) and its equipment - ceramic architectural elements (*Jarmila Kaczmarek*), heating systems (*Kateriny Zisopulu-Bleja*) as well as glazing and utility glass (*Joanna Sawicka*). The material culture was presented in two parts - the inhabitants of the castle and the material determinants of their presence (*Piotr Pawlak*) and leisure time management (*Agnieszka Stempin*).

Spatial visualisations of the development phases of the stronghold and castle (*Maciej Małachowicz*) and its heating systems (*Tomasz Janiak*) along with selected artefacts from the material culture are a separate group, presented on the enclosed DVD.

The extensive range of topics discussed by the authors of each of these papers has no doubt made a valuable contribution to the fuller understanding of the history of this important centre.

We are also quite aware of the fact that the monograph presented here does not exhaust the entire potential that the artefacts discovered during years of research can provide. Yet we hope that Kruszwica will remain an area of research that will interest young generations of scientists for years to come.

